

KUR'ÂN'DA "TAKVÂ" NIN BİREYSEL VE TOPLUMSAL BOYUTU

INDIVIDUAL AND SOCIAL ASPECTS OF TAQWA IN THE QUR'AN

Geliş Tarihi: 15.04.2020 Kabul Tarihi: 21.08.2020

✉ ADİL BOR

DR.

DİB, HASEKİ DİNİ YÜKSEK İHTİSAS MERKEZİ MÜDÜRÜ

orcid.org/0000-0003-2834-2339

adilbor@hotmail.com

ÖZ

İnsanî ve fitrî değerlerin aşındığı bir ortamda nâzil olmaya başlayan Kur'ân ile birlikte muhatap kitle, yeni bir varlık, insan ve toplum tasavvurunu ifade eden bir dil ve üslupla buluştu. Bu makalede, Kur'ân'da yoğun bir şekilde zikredilen "takvâ", "muttakîn" ve farklı türevlerinin ifade ettikleri anlamların tespit edilmesi, takvânın manaları arasında "korku" anlamının bulunup bulunmadığı özellikle takvâ ve muttakîn kavramlarının tüm Müslüman bireyleri kapsayıp kapsamadığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca, takvâ değerlerinin bireyselliğin yanı sıra toplumsal yönünün olup olmadığı ve sosyal hayatın temel değerleri olan adalet, ihsan, dürüstlük, ahitlere bağlı kalmak, aklın ve vicdanın onaylamadığı çirkin söz ve davranışlardan kaçınmak gibi değerlerin takvânın kapsamında yer alıp almadığı irdelenmiştir. Bütün bu analizler yapılırken konunun doğru bir şekilde anlaşılmasındaki öneminden dolayı cahiliye şiiri ve klasik sözlüklerde takvâ ve türevlerinin anlamları incelenmiştir. Çalışmamızda klasik ve modern çağda yazılmış tefsirlerle birlikte günümüzde konuyla ilgili yapılan ilmî çalışmalarından da yararlanılmıştır. Takvâ kelimesinin ve türevlerinin Kur'ân'ın ihtiva ettiği değerlerin bir kısmını değil, Kur'ân'ın tüm değerlerini kapsadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Takvâ, Birey, Toplum.

ABSTRACT

The Qur'an was revealed during a time in which social norms and values depreciated. It introduced humankind in a distinct style and language to a different perspective on interpreting and understanding existence, humankind, and society. This study discusses how to determine the meaning of certain frequently repeated terms in the Qur'an like taqwa, muttaqin, and their different forms within the Qur'anic context; whether or not the word taqwa carries the meaning of fear; and, in particular, whether or not the notions of taqwa and muttaqin encompass all Muslims. Moreover, not only does this article study whether or not the values of taqwa has a societal aspect besides individual, but it also examines if taqwa incorporates key notions for social life such as justice, benevolence, honesty, pacta sunt Servanda (agreements must be kept), and abstinence from evil words and ugly behaviors which neither the human mind nor conscience approves of. For all the analyses done in this study, the contribution of Jahiliyya poetry and classical dictionaries in understanding the meaning of taqwa and its derivatives is invaluable. The Qur'an exegeses from the classical and modern period along with recent scientific research will lead us in this study. Eventually it is concluded that taqwa and its linguistic derivatives express not only some but all of the values and norms of the Qur'an.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Taqwa, Individual, Society.

INDIVIDUAL AND SOCIAL ASPECTS OF TAQWA IN THE QUR'AN

SUMMARY

The Qur'an's revelation started when humankind had lost purpose individually and socially. Globally, and particularly in Mecca, Medina, and Hejaz, humankind faced serious intellectual and ethical complications. Some beings were equated to Allah and deified. Religious concepts of revelation-based religions such as prayer and pilgrimage were ascribed meanings unrelated to their original. In the political system formed because of this mental deviation and distortion of religious concepts, fundamental values of truth and justice were substituted by tribal power and their interests. So much so that weak tribes were oppressed and sold as slaves. Disregarding human dignity and normalizing injustice was not unique to the Hejaz region only. Similar situations occurred in other regions of the world as well. It is in such an environment that the Qur'anic revelation began, which ordered to read in the name of Allah, and is based on laws, justice, and the protection of human dignity and honor. The first addressees of the Qur'an met with a new language and concepts based on education, knowledge, wisdom, and moral and human values as a whole. The protection of human's nature, freedom, rights, and personality is the primary content of those concepts.

Undoubtedly, Muslims have tried to live by the taqwa values and gain the quality of being muttaqi (pious), and put forth good examples throughout history. However, because of changing environmental, cultural, and economic conditions and social encounters, various schools emerged from the way religion was understood and interpreted. Thus, the description of taqwa and its reflection on people's lives manifested itself in different forms. In jurisprudence, taqwa signifies that state leaders and judges abstain from major and continuous minor sins, and fulfill the religious obligations to gain authoritative and supervising qualifications. It is also among the required quality for the imam-khatibs. In Sufism, taqwa is defined as a divine light that manifests in a heart purified of sins, or a divine light that emerges by obeying Allah and abandoning the sins. In the science of Hadith, taqwa is seen a necessary condition for a narrator's integrity. Thus, different interpretations emerged by narrowing the meaning of taqwa and muttaqi; the first of which encompasses all Qur'anic concepts and values, particularly the concept of tawhid, and the latter referring to virtuous individuals. But taqwa is an umbrella term signifying all values of the Qur'an, particularly tawhid, and the protection of individuals and society.

Taqwa values, encompassing human life from birth to death, are today seen as a characteristic of Muslim individuals who adopt asceticism and neglect such values as truth, justice, knowledge, and wisdom, and prioritize Islam's literal and visual aspects. But if one analyzes the word taqwa and its derivations in the Qur'an, classical and contemporary exegeses, pre-Islamic poetry, dictionaries, and academic studies, it will become clear that taqwa not only aims to protect individual life, but social life as well. Taqwa and its derivations have gained a broad meaning with the Qur'an: fulfilling the commandments of Allah and abstaining from His prohibitions. While taqwa signified material protection and safekeeping during the pre-Islamic period, it has gained the meaning of protection from Allah's punishment by fulfilling the divine commandments and avoiding the forbidden with the Qur'an. Accordingly, translating oft-repeated verses like "fattaqillah" as "fear Allah" is not correct. A meaning as such does not accord with the concept of Allah as the source of mercy, so in sentences like the above, words like wrath and punishment should be added to the translation. A correct translation in such instances would be "protect yourselves from Allah's wrath or punishment".

The Qur'an as the divine word focuses on human's both individual and social lives. So much so that the values of taqwa, which aim to develop individuals, also form the realization of moral values in society. While tawhid and fulfilling its necessities like prayer, fasting, and other religious rituals constitute taqwa's individual aspect; such values as justice, law, preserving human dignity, remunerating fairly (ihsan), benevolence, being faithful to promises and agreements, and other similar values form the social aspect of taqwa. Although its individual aspects are effective in the formation, development, and progress of the society, what sustains the society is its universal values related to social life. This indicates that such values are not limited to a certain group, but they are shared values of all humans whether Muslim or not. One's practice of Qur'anic values may differ, but anyone who accepts these values may still be denoted as muttaqi. Some muttaqi individuals experience taqwa on the lowest level by believing in Allah and the metaphysical while others put it in practice at the highest level. Thus, taqwa values do not merely consist of certain rituals and visuals, but they aim to preserve the spiritual identity of individuals and society by prioritizing the consciousness of both. In this sense, taqwa aims for people's happiness in this world and the hereafter.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim'in nâzil olduğu Mekke ve çevresi başta olmak üzere tüm dünyada, fikrî ve ahlâkî değerlerde ciddi problemler yaşanmaktaydı. Birtakım varlıklar kutsiyet atfedilerek Allah ile birlikte mabud haline getirilmişti. Hz. İbrahim'den kalma namaz ve hac gibi dinî kavramlara asıl manalarıyla uyuşmayan anlamlar yüklenmişti. Söz konusu bölgede siyasal sistem hak ve adalet yerine kabile gücü esasına dayanmaktaydı. Öyle ki güçsüz olan kabileye haksızlık yapılıyor ve mensupları köle pazarlarında satılıyordu. Dünyanın geri kalan kısmının da bu durumdan pek bir farkı yoktu.

Hicaz bölgesinde ikamet eden halkın bilgi ve kültürleri şifahî olarak nesilden nesle aktarılmaktaydı. İnsan fitratıyla tezat teşkil eden dinî bir anlayışın oluştuğu bu ortamda putlar adına değil, Allah adına okumayı emreden, kalem ve yazının önemine vurgu yapan, hukuk, adalet ve bir bütün olarak insanın saygınlığının ve onurunun korunmasını esas alan Kur'ân-ı Kerim nazil olmaya başladı. Böylece Kur'ân'ın ilk muhatap kitlesi, yeni bir dil ve kavram haritasıyla okumayı, bilgiyi, hikmeti, ahlâkî ve insanî değerleri esas alan varlık tasavvuruyla buluştu. Kur'ân'ın ihtiva ettiği değerleri ortaya koyan söz konusu kavramlardan biri de **takvâ**dır. Hatta takvâ kavramının diğer Kur'ân kavramlarını da içeren şemsiye kavram mesabesinde olduğunu söylemek mümkündür. Daha sonra da bahsedileceği üzere Arapların bildiği ve kullandığı takvâ ve türevleri Kur'ân ile birlikte bir bütün olarak Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak şeklinde geniş içerikli bir anlam kazandı. Öyle ki takvâ kavramı, hak, adalet, ihsan, sıdk gibi güzel hasletleri kapsayan, zulüm, düşmanlık, israf, küfür, nifak gibi kötü hasletlerin terk edilmesini ifade eden bir kavram haline geldi.

Kuşkusuz tarih boyunca Müslümanlar, takvâ değerlerini yaşamaya çalıştılar ve bu hususta güzel örnekler ortaya koydular. Ancak zamanla

çevresel, kültürel ve ekonomik şartlarının değişmesi ve yeni olgularla karşılaşmaları neticesinde takvâ farklı şekillerde yorumlandı. Fıkıhta takvâ; devlet başkanının, hâkimin, velâyet ve vesâyet ehliyeti için büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahlarda ısrar etmemek ve farzları yerine getirmek anlamını taşıırken, namazda imamlık yapan kişide bulunması gereken nitelikler arasında yer aldı. Öte taraftan tasavvufta takvâ; bazen günahlardan temizlenmiş kalpte peyda olmuş ilâhî bir ışık, bazen de Allah'a itaat etmek ve günahları terk etmekle peyda olan ilâhî bir nur olarak tanımlandı. Hadis ilminde ise râvilerde aranan adâlet vasfı için takvâ gerekli görüldü.¹ Günümüzde ise takvâ ve muttakî denilince hak, adalet, ilim ve hikmet gibi değerler gündeminde fazlaca olmayan ve genel anlamda İslâm'ın görsel yönünü önceleyen anlayış akla gelmektedir. Bu nedenle takvânın Kur'ân perspektifinde tam olarak neleri ifade ettiğinin, varlık, insan ve toplumla ilgili nasıl bir tasavvur ortaya koyduğunun ve Kur'ân'ın önemli bir kavramı olan takvâ ve türevlerinin Kur'ân'ın ihtiva ettiği ahlâkî ve insanî değerleri kapsayıp kapsamadığının irdelenmesi doğru bir İslâm anlayışını ortaya koymak açısından faydalı olacaktır.

Yapılan arşiv taramasında Kur'ân'da takvâ ile alakalı Lütfullah Cebeci'nin, "*Kur'ân'a Göre Takvâ*", Ayşe Öz'ün "*Bir Davanış Biçimi Geliştirme Olarak İttika*", Hatice Şahin'in "*Kur'ân'da Takvâ Kavramı*", Yasemin Şahin'in "*Din Eğitimi Açısından Kur'ân-ı Kerim'e Göre Takvâ*" isimli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Öte yandan takvânın farklı yönleriyle ilgili H. Mehmet Soysaldı'nın "*Kur'ân Semantiği Açısından Takvâ*" ve ismini burada zikredemediğimiz başka ilim adamlarının makale düzeyinde takvâ ile ilgili çalışmaları söz konusudur. Ancak bu çalışmalar incelendiğinde, genel anlamda takvânın semantik boyutu, bireylerle ilişkisi, psikolojik boyutu üzerinde yoğunlaştıkları fakat toplumsal boyutu üzerinde pek durmadıkları görülmektedir. Bu sebeple çalışmamızın ana teması takvânın kapsamı yanında bireysel ve toplumsal boyutu olarak belirlenmiştir.

Takvânın bireysel ve toplumsal boyutuyla ilgili olan bu çalışmamızda öncelikle takvâ kelimesini ve türevlerini içeren âyetler incelenerek Kur'ân'daki takvânın bireysel ve toplumsal boyutunun olup olmadığı üzerinde durulacaktır. Ayrıca tefsir ve meallerde zaman zaman korku anlamında tercüme edilen takvânın sözlük anlamları arasında bu mananın bulunup bulunmadığı irdelenecektir. Çalışmamızda başvurulan temel kaynaklar, klasik tefsirler başta olmak üzere çağdaş tefsirler, cahiliye şiiri, klasik sözlükler ve konuyla ilgili yapılan ilmî ve akademik çalışmalardan oluşmaktadır. Makale düzeyindeki bu çalışma ile muttakî bireylerin nitelikleri ile erdemli toplumun temel değerlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

¹ Süleyman Uludağ, "Takva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 484.

1. Takvânın Anlamı ve Kapsamı

İlâhî olsun beşerî olsun bütün dinler ve ideolojiler belli kavramlarla ifade edilir. Bu sebeple bir inancın veya fikrin kendisiyle ifade edildiği kelime ve kavramların bilinmesi söz konusu inancın ve düşüncenin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde inancın ve düşüncenin doğru bir şekilde anlaşılması zor olacaktır. Aynı şekilde Kur'ân'ın ihtiva ettiği varlık tasavvuru, ahlâkî ve insanî değerlerin de bilinmesi büyük oranda Kur'ân'ın kavramlarına vakıf olmaya bağlıdır. İzutsu'nun (ö. 1993) "Kur'ân'ın dünya hakkındaki görüşünün teşekkülünde hayati rol oynayan bütün anahtar kelimeler"² olarak ifade ettiği söz konusu kavramlar anlaşılmasın doğru bir Kur'ân tasavvurunun ve sahih İslâm anlayışının ortaya konulması zorlaşacaktır.³

Kur'ân'ın temel kavramlarından biri olan takvâ ve onun türevlerinin öncelikle cahiliye dönemindeki anlamlarının tespit edilmesi Kur'ân'ın doğru bir şekilde yorumlanması için hayati önem arz etmektedir. Bu sebeple takvâ ile ilgili çalışmalarda her ne kadar takvânın sözlük anlamlarından bahsedilmişse de konuya ilişkin bakış açışımızın ortaya konulabilmesi maksadıyla takvânın sözlük anlamlarının gözden geçirilmesi faydalı olacaktır. Öncelikle cahiliye döneminde takvâ kelimesinin ve türevlerinin ifade ettiği anlamların tespiti önemlidir.⁴ İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88), "Kur'ân'da anlamadığınız bir şey olduğunda onun anlamını şiirde arayınız. Çünkü şiir Arapların divanıdır."⁵ sözü de Kur'ân'ı anlamada cahiliye şiirinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Cahiliye döneminde v-k-y (وَفِي) kökünden türetilen kelimelerden takvâ ve türevlerinin genellikle himaye etme, örtme ve korunma anlamında kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Amr b. Kulsûm'un (ö. 450), نَجْدٌ رُّوسَهُمْ فِي غَيْرِ وَتَرِّ فَمَا يَدْرُونَ مَاذَا يَتَّقُونَ "Kısasa karşılık olmaksızın onların kafalarını kesiyorduk. Onlar bizden nasıl korunacaklarını bilemiyorlardı."⁶ beytinde geçen يَتَّقُونَ kelimesi, "ölüm gibi tehlikeli bir şeyden korunmak" anlamını ifade ederken İmrüülkays'ın (ö. 540 civarı), نَصُدُّ وَتَبْدِي عَنْ أَسِيلٍ وَتَتَّقِي بِنَاطِرَةٍ مِنْ وَحْشٍ وَجِرَّةٍ مَطْفَلٍ "Sevgili, Vecre bölgesindeki yavrulu ceylanın bakışı gibi bir bakışla korunup yanağımı bir gösterip bir çeviriyor"⁷ beytinde geçen تَتَّقِي

² Toshikiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2012), 18.

³ Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Tahrifu'l-mustalahâti'l-Kur'âniyye* (Riyâd: Mektebetu Melik Fehd el-Vataniyye, 2003), 13-14.

⁴ Tohihiko İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Salahattin Ayaz (İstanbul: Beyan Yayanları, 2003), 76-78.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, (Kahire: Dâru'l-haremeyn, 1997), 2: 587.

⁶ Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a* (Beyrut: Dâru'l-Âlemiyeye, 1992), 119.

⁷ Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*, 24.

kelimesi iki şey arasına engel koymak suretiyle korumak anlamındadır.⁸ İbn Mukbil el-'Aclânî (ö. 557), *تقول: تَرِيحٌ يُعْمَرُ اللهُ أَهْلَهُ كَبِيْشَةً، وَالتَّقْوَى إِلَى اللهِ أَرِيحٌ*, “Kazanmak için çalış, -Allah onun ailesini çoğaltsın- Kubeyşe, Allah’ın azabından korunmak daha kârlıdır diyordu.” beytinde⁹ geçen *التَّقْوَى* kelimesi, Allah’a karşı isyan etmekten korunma manasındadır. Aynı şekilde cahiliye döneminin şairlerinden biri olan Ebû Ma’kal el-Huzelî (ö. 594), *فَعَادَ لا تَقِيهِ الْمَوْتُ وَفِيَّائُهُ وَحُطَّ*, “O, sana döndü ki size sahip olduğunuz pay ve köpeklerin yavrularını koruduğu gibi koruma vardır.”¹⁰ beytinde geçen *واقية* kelimesi ile el-Muntehal el-Hüzelî’nin (ö. 600), *لَهُ ذَلِكَ فِي الْمُهْلِلِ وَفِيَّائَتْ* kelimelerinin himaye manasında oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, Zühayr b. Ebî Sülmâ’nın (ö. 609) *كَارِدَشِيمِي أَوْلَدْتَنِي كَاتِلِي أَوْلَدْتَنِي بِأَلْفِ مَنْ وَرَائِي مُلْجِمٌ*, “Kardeşimi öldüren katili öldürmekle ihtiyacımı gidereceğim. Sonra savaşa hazır bulunan bin atıyla düşmandan kendimi koruyacağım.”¹² beytinde geçen *آتَقِي* kelimesi korunma anlamındadır. Bunların yanı sıra, Antere (ö. 600), *هُوَ جَنِيْبٌ كَلَمَا عَطْفُتْ لَهُ غَضَبِي إِتْقَاهَا بِالْيَدَيْنِ وَبِالْفَمِ*, “Deveye her kızdığımında ayaklarıyla ve ağızıyla benden korunarak uzaklaşırdı.”¹³ beytinde geçen *اتَّقِي* kelimesi de korumak manasındadır. Sonuç itibarıyla İzutsu’nun da belirttiği gibi cahiliye döneminde takvâ ve türevleri genellikle maddi tehlikelere karşı kişinin kendisini korumasını ifade etmektedir.¹⁴

Takvânın anlamları arasında korku manası olduğu iddia edilse de¹⁵ takvânın hakiki anlamları arasında korku manasının bulunmadığı¹⁶ görüşünü yukarıda ifade edilen bilgiler de desteklemektedir. İsfahânî’nin (ö. 5/11. yüzyılın ilk çeyreği) ‘takvâ, insanı günaha götüren bütün şeylerden korumaktır ve takvânın manaları arasında korku anlamı yoktur’ tespiti de bunu desteklemektedir. Ancak İsfahânî’ye göre takvâ bazen mecazi olarak

⁸ Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allaqâti’s-Seb’a*, 51.

⁹ İbn Mukbil el-'Aclânî et-Temîmî, *Divânü İbn Mukbil*, thk. İzzet Hasan (Beyrut: Dârü’ş-Şerki’l-Arabi, 1995), 38.

¹⁰ Merzibânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. Umrân b. Mûsâ, *Mu’cemu’s-Şuara* (Beyrut: Mektebetü’l-Kutsi, 1982), 148.

¹¹ Ebu Zeyd Muhammed b. Ebî Hattâb el-Kuraşî, *Cemheratü eşâri’l-Arab* (Nahdat-ü Mısır, 1981), 477.

¹² Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allaqâti’s-Seb’a*, 78.

¹³ Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allaqâti’s-Seb’a*, 136.

¹⁴ Toshikiko İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, 274-278.

¹⁵ Abdülhamîd b. Abdilkerîm Ferâhî Ensârî, *Müfredâtü’l-Kur’ân* thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî (Beyrut: Darü’l-Garbi’l-İslâmî, 2002), 256-257.

¹⁶ Ali Galip Gezgin, “Kur’ân Meallerinde ‘Takvâ’ Kelimesinin Türkçeye Çeviri Sorunu” *Kur’ân Mealleri Sempozyumu*, (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 299.

“korku” ve korku (الخوف) da “koruma” anlamında kullanılmaktadır.¹⁷ Şayet takvâ korku anlamında kullanıldığında bu korkunun doğrudan Allah’tan değil, onun azabından olduğu¹⁸ anlaşılmaktadır. Bu takdirde Kur’ân’da sıkça tekrarlanan,¹⁹ فَاتَّقُوا اللَّهَ “Allah’ın azabından kendinizi koruyunuz” emrini nasıl anlamak gerektiği sorusu akla gelebilir. Söz konusu takvânın anlamları dikkate alınıp tercüme edildiğinde âyetin anlamı, “Allah’tan kendinizi koruyunuz veya Allah’tan korkunuz.” şeklinde olur. Ancak böyle bir tercüme, merhametin kaynağı olan Allah tasavvuruyla pek uyuşmamaktadır. Zira bu durumda Allah korkutucu ve gaddar bir idareci gibi tasavvur edilebilmektedir.²⁰ Öte yandan bütün varlığın yaratıcısı olan Allah’tan korunmak mümkün değildir ki insan kendisini koruyabilsin. Bu durumu fark eden bazı tefsirciler, söz konusu cümlede geçen takvâ kelimesinin “korkmak” değil, “korumak” anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre bu koruma doğrudan Allah’tan değil, onun azabına karşıdır. Bu durumda söz konusu cümlenin mefulü doğrudan Allah olmayıp Allah kelimesinden önce takdir edilen azap (عَذَاب) veya gazap (غَضَب) gibi kelimelerdir.²¹ Buna göre bahsedilen âyetin anlamı, “Allah’ın azabından/gazabından kendinizi koruyunuz.” şeklinde olmuş olur. Bu takdirde söz konusu muzafın hazfedilmesinin illeti, hiç kimsenin Allah’ın kudretinden kendisini korumasının mümkün olmadığı mesajı vermektir.²²

Kur’ân’da geçen takvâ ve türevleri ile ilgili birbirinden farklı tanımlar yapılmıştır. İbn Abbas, Bakara sûresinin ilk âyetlerinde geçen *muttakîn* kelimesinin, Allah’ın emirlerini terk ettiğinde Allah’ın azabından korkan, Allah’ın emirlerini tasdik eden ve Allah’ın rahmetini uman kişiler olarak tanımlarken Hasan el-Basrî, (ö. 110/728) *muttakîn* kelimesini haramlardan kaçınan ve farzları yerine getiren kişiler olarak tefsir etmektedir.²³ Bu iki tanım arasında bir karşılaştırma yapıldığında Hasan el-Basrî’nin *muttakîn*

¹⁷ Rağîb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 2. Baskı (Beyrut: Daru'l-Kalem, 2002), 130.

¹⁸ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunûs: ed-Daru't-Tunusiyye, 1984), 10: 179.

¹⁹ Muhammed Fuâd Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısrî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1364h), 925-926.

²⁰ Ali Galip Gezgin, *Kur'ân Meallerinde Takvâ Kelimesinin Türkçeye Çeviri Sorunu*, 200.

²¹ Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır es-Sa'dî en-Nâsırî et-Temîmî, *el-Şavâ'idü'l-hisân li-tefsiri'l-Kur'ân* (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd t.y.), 1: 96.

²² Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, İkinci Baskı (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947), 4: 105-106.

²³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu'r-Risâl, t.y.), 13: 232-233. Ayrıca bk. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbid-dîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* thk. Sâmi Muhammed Selâme (Riyad: Daru't-Tîbe, 1999), 163. Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981), 10: 58.

kelimesinin tanımının İbn Abbas'ın muttakîn tanımından daha kapsayıcı olduğu söylenebilir. Çünkü İbn Abbas'ın tanımında takvânın önemli bir unsuru olan Allah'ın yasakladıklarından kaçınmaktan bahsedilmemektedir. Keza muttakîn kelimesinin Allah'ın bir kısım emirlerini yerine getiren veya bir kısım yasaklarından kaçınan kişiler olarak tanımlanması²⁴ da takvânın anlamını tam olarak ifade etmediği gibi, muttakîn bireyler, şirk ve nifak gibi bir takım zihinsel problemlerden kendilerini koruyan kişiler²⁵ olarak yorumlanması da takvânın manasını tam olarak yansıtmamaktadır.

Önemli edebî tefsir sahiplerinden biri olan Ebussuud (ö. 982/1574), takvânın bir bütün olarak İslâm'ı yaşamak olduğunu belirttiikten sonra takvânın özünün, "Allah, adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder. Her türlü çirkin söz ve davranışı, günahı ve ahlâkî rezaleti, azgınlık ve taşkınlığı yasaklar. İşte Allah bütün bunları emrediyor ki gerekenleri harfiyen yerine getiresiniz." (en-Nahl, 16/90) âyetinde yer alan değerler olduğunu söyler.²⁶ Ancak âyette bahsedilen değerlerin takvânın önemli değerleri olup takvânın tüm değerleri olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü takvâ değerleri imanın esasları başta olmak üzere Kur'ân ve Sünnet'in içerdiği değerlerin tümüdür. O halde takvâyı insanın, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak suretiyle cehennem azabı ile kendisi arasına adeta bir duvar öreerek kendini korumaya almasıdır²⁷ şeklinde tanımlamak mümkündür.

Takvâ ve muttakîn kavramlarının bütün Müslüman bireyleri ihata etmediği imajı verilse de²⁸ bu kavramlar, tıpkı müminin (iman edenler), muhsin'in (iyilikte bulunanlar ve işlerini en güzel şekilde yapanlar) ve muslih'in (ıslah edenler) kavramları gibi bütün Müslümanları kapsamaktadır. Bunun kanıtı Kur'ân'da muttakilerin temel nitelikleri arasında yer alan gayba inanma, namaz kılma, infakta bulunma, tarihte gerçekleşen vahye inanma gibi vasıfların tüm Müslümanlar için söz konusu olmasıdır.²⁹ İzzet

²⁴ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-'Aziz* (Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2001), 18.

²⁵ Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmi'zî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye (kütübü'l-ilmîyye), 1995), 1: 20.

²⁶ Ebussuud, *İrşâdu'l-akli's-selîm ila mezâya Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2010), 2: 28.

²⁷ Neysaburî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Vasît fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcut, Ahmet Muhammed Sîre ve Abdurrahman Uveys* (Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 1994), 1: 79.

²⁸ İbn 'Arefe, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Muḥammed b. 'Arefe el-Verḡumî et-Tûnusî, *et-Tefsîr*, nşr. Ḥâsen el-Mennâ (Tunus: Merkezu'l-Buḥûs bi-Kulliyeti'l-Zeytûniyye, 1986), 2: 528.

²⁹ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Muessese-tu'l-Alâ li'l-Metbuât, 1997), 1: 22.

Derveze'nin (ö. 1984) muttakilerden bahseden âyetleri tefsir ederken “Bu nitelikler salih bir müminde bulunması gereken özelliklerdir.” ifadesi de³⁰ bunu desteklemektedir. Ayrıca muttakilerin, mümin ve salih kişiler olarak belirtilmesi de³¹ muttakî kavramının bütün Müslümanları kapsadığının başka bir delilidir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki mümin ve muttakî kavramlarına dâhil olan her bireyin takvâ ve iman değerlerini aynı seviyede yaşadığı anlamına gelmez. Zira bir kısım Müslümanlar takvâ değerlerini üst seviyede yaşarken, diğer bir kısmının bu değerleri en alt düzeyde yaşaması mümkündür. Netice itibarıyla denilebilir ki takvâ, sadece çok namaz kılmak, çok oruç tutmak, mihrapta namaz kıldırmak ve dindarlığın görsel yönüne önem vermek olmayıp söz konusu durumlar da dâhil olmakla birlikte mutlak anlamda Allah'ın emirlerine itaat etmek ve yasaklarından kaçınmaktır. Önemli olan takvâ değerlerini yaşarken Allah'ın rızasını esas almaktır.³²

2. Takvânın Bireysel Boyutu

Din fitrî olduğundan dolayı her zaman insan hayatında var olmuştur.³³ İnsan fitratı da dinî değerlere aşınadır. “Allah, insan nefesine takvâyı ve fücuru ilham etti.” (eş-Şems, 91/7-8) âyeti de buna işaret eder. Nefse takvâ ve fücurun ilham edilmesinin anlamı, nefsin bunlardan birinin iyi ve diğerinin kötü olduğunun farkında olmasıdır.³⁴ A. Comte (ö. 1857) gibi bazı ilim adamları dinin fitrî oluşunu kabul etmeseler de bu konuda genel bir uzlaşma vardır.³⁵ Dinin fitrî olmasından dolayı tarihte gerçekleşen vahiyler insanın fitratını dikkate almışlardır. Kur'ân'da da insan fitratı ile din eşleştirilmiştir.³⁶

Bireyin takvâsının ilk aşaması doğru bir varlık tasavvurunun inşa edilmesiyle başlar. Erdemli bir bireyin oluşması da büyük oranda buna bağlıdır. Hz. Peygamber'in, “Takva buradadır.”³⁷ diyerek göğsünü işaret etmesi bunu destekler mahiyettedir. Kur'ân'da kullanılan *takve'l-kulûb* (kalplerin takvâsı)³⁸ ifadesi de buna işaret etmektedir. Kur'ân'da tevhîd inancının merkezî bir konuma sahip olması da bunu göstermektedir. Buna göre

³⁰ Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *et-Tefsîrû'l-ḥadîs* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000), 6: 134.

³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve'l-Tenvîr*, 10: 196.

³² Celâluddin Ali's-Sağîr, *Devru'l-Takvâ fî'l-Harekâtî'l-İctimâiyye*, (Beyrut: Dâru'l-A'râf, 1993), 72.

³³ Reşid Rıza, *Tefsîrû'l-Menar*, 6: 235.

³⁴ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 1: 295.

³⁵ Detaylı bilgi için bk. Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (Ankara: Otto, 2017), 17.

³⁶ er-Rûm, 30/30.

³⁷ Tirmizî, “Birr”, 18.

³⁸ el-Hac, 15 /32.

muttakî bireyler, tevhîd anlayışını benimseyen ve bunun gereğini yapan kimselerdir. Kur'ân'ın inşa ettiği ilk muttakî bireyler de putperestlik (şirk) anlayışını reddeden ve tevhîd inancını tasdik eden kişilerdi.³⁹ Kur'ân'ın büyük bir kısmını oluşturan tekvinî âyetler tevhid inancının ispatıyla ilgilidir.⁴⁰ Aslında gayb âlemine inanmanın temeli de başta Allah'ın varlığı ve birliği olmak üzere yeniden dirilme, cennet ve cehennem gibi gaybî konuları tasdik etmektir. İman kelimesinin 'görünmeyen varlıkları tasdik etmek' anlamında olması da bunu destekler mahiyettedir.⁴¹ Tevhid inancının insan hayatındaki tezahürü Allah'a kul (abd) olmaktır.⁴² Allah'a kul olmak demek, kişinin aklını ve iradesini kullanması ve bunları başkasına teslim etmemesidir. Başka bir ifadeyle Allah'a kulluk insanın Allah dışındaki güçlere değil, Allah'a teslim olmasıdır.⁴³ Zira kullukta esas olan insanın sadece Allah'a kul olmasıdır.⁴⁴

Muttakî bireyler, tevhîd inancıyla birlikte resûlleri ve onların tebliğ ettikleri vahyi de onaylarlar. Â'râf sûresi, 7/35. âyette geçen يَا بَنِي آدَمَ "Ey Âdem'in çocukları" ifadesi de Âdem çocuklarının tevhid başta olmak üzere resûllerin insanlara sundukları değerlere karşı sorumlu olduklarına işaret eder. Ancak muhatap kitle Mekke ve Medine halkı olmasına rağmen tüm Âdem çocuklarını ve resûlleri kapsayan bir ifade kullanılmasının iletişim açısından problemliliği sorusu akla gelebilir. İbn Âşûr'a göre böyle genellemeci bir üslubun kullanılması ilk peygamberden Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin İslâmî değerleri tebliğ ettiklerini belirtmekten kaynaklanmaktadır.⁴⁵ Bu aynı zamanda ilk günden itibaren Âdem çocuklarının vahye muhatap olduklarının da bir ifadesidir.

Muttaki bireylerin belli bir ırk ve bölge insanından oluşmayıp takvâ değerlerini kabul eden herkesi kapsayacak genişlikte olduğu değerlendirilmektedir. Bu duruma, "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, İslâmî değerleri en çok yaşayanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır." (el-Hucurât, 49/13.) âyeti de işaret etmektedir. Bu âyet, Hz. Peygamber'in bulunduğu bir mecliste kendisine yer verilmeyen bir şahsın oturanlardan birine tahkir amacıyla; "Ey falan kadının oğlu!" demesi ve Hz. Peygam-

³⁹ Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2006), 4: 8.

⁴⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 2005), 8: 1: 373.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1: 373.

⁴² el-Bakara, 2/21.

⁴³ Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed, *Zehretü'l-tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.), 2: 1: 64.

⁴⁴ el-Hac, 22/37.

⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10: 107.

ber'in bu kişiye takvâ dışında başka bir şeyle insanlara üstün olunmaya-çağı şeklinde tepki göstermesi üzerine nazil olmuştur.⁴⁶ Başka bir rivayete göre bu âyet, Mekke fethinde Bilâl'in Kâbe'nin üzerine çıkıp ezan okuması ve Kureyş liderlerinin buna tepki göstermeleri üzerine nazil olmuştur.⁴⁷ Nüzul sebebi ne olursa olsun bu âyet, takvâ değerlerinin, belli bir kabile veya kitlenin bireylerine has olmayıp tüm insanları kapsadığını göstermektedir.⁴⁸ Dolayısıyla salt saygın bir ailenin ferdi olmak, etkili bir kavme ya da kabileye mensup olmak veya sosyal bir statüye sahip olmak kişiye üstünlük sağlamamaktadır. Yani çiftçi, işçi, tüccar, yargıç, âlim, öğrenci, zengin, fakir, kadın, erkek, yaşlı-genç, amir ve memur hepsi değerlidir ve aynı haklara sahiptirler.⁴⁹

Takvâ değerlerini benimseyen bireyler dünya ve âhîret imkânlarından yararlanmak, hesaptan korkmak, Allah'a karşı olumsuz davranışlar sergilemekten hayâ etmek ve Allah'ın azametini hissetmek gibi duygu ve düşüncelere⁵⁰ sahiptirler. Ayrıca muttakî bireyler Allah'ın kendilerine yardım edeceğine, kendilerini sevdiğine, üzülmeceklerine, bir sorun yaşamayacaklarına, işlerinin kolaylaşacağına, çalışmalarının karşılıksız kalmayacağına, hedeflerine ulaşacaklarına ve cennete gideceklerine inanırlar.⁵¹ Bu duygulara sahip muttaki bireyler, başkasına yük olmayıp kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılarlar.⁵² Âyet, Yemen halkından bir kısım insanların hiçbir hazırlık yapmadan hac yapmak üzere yolculuğa çıkıp başkalarına yük olmaları üzerine nazil olmuştur.⁵³ Aslında herkesin kendi ihtiyacını kendisinin karşılaması sadece âyetin iktiza ettiği bir durum değildir, insanın fıtrati da bunu gerektirmektedir.⁵⁴

Takvâ değerlerini benimseyen Müslüman bireyler insanlığın ortak değeri olan vahiy değerlerini taşımaktadırlar⁵⁵ Dolayısıyla takvâ değerleri, belli bir döneme, bölgeye, ırka has olmayıp bütün insanlara sunulan değerlerdir.⁵⁶ Aynı şekilde takvâ değerlerinin belli bir statüdeki insanlara yö-

⁴⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü'l-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Osman Cum'a Damîre (Riyad: Dâru Tîbe, 1997), 4: 347.

⁴⁷ Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübbü'l-te'vîl fi me'âni'l-tenzil*, 5: 467 (Riyad: Dâru Tîbe, 1997), 5: 467.

⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve'l-tenvîr*, 10: 217.

⁴⁹ Ali's-Sağîr, *Devru'l-Takvâ fi'l-Harekâti'l-İctimâiyye*, 9.

⁵⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl li-'ulûmi'l-tenzil*, 1: 15.

⁵¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl li-'ulûmi'l-tenzil*, 5.

⁵² el-Bakara, 2/192.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh, Babu kavlihu ta'âlâ ve tezvedü fe inne hayrı'z-zâdi et-takvâ*, (Beyrut: Dâru't-Tavki'n-necât, 1422), 6.

⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve'l-tenvîr*, 10: 232.

⁵⁵ en-Nisâ, 4/131.

⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, 13: 295.

nelik olmadığı, Hz. Peygamber'e yönelik olan takvâli olma talebinden⁵⁷ anlamak mümkündür. Bununla birlikte takvâ değerleri bireylerin belli bir zaman dilimiyle sınırlı olmayıp hayatlarının sonuna kadar ihtiyaç duydukları değerlerdir. Bu durum, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ* "Ey müminler! Allah'ın azabından gerektiği gibi kendinizi koruyunuz ve Müslümanlar olarak can veriniz." (Âl-i İmrân, 3/102) âyetinden de anlaşılmalıdır. Bu âyet, her ne kadar ölene kadar her bireyin İslâm'ın bütün emir ve yasaklarını yaşamasının gerekli olduğuna vurgu yapsa da *فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَلَطَّكُمْ* "O halde, Allah'a karşı gelmekten sakınma hususunda elinizden gelen gayreti sarf edin." (et-Teğâbûn, 64/16) âyetinden hakikatin zannedildiği gibi olmadığı anlaşılmalıdır. Ölene kadar takvâli olma talebini içeren âyetin, gücünüz yettiği kadar takvâli olun âyetiyle nesih edildiği iddia edilse de takvâ değerlerinin insanın gücüyle orantılı olmasından dolayı söz konusu âyetler arasında bir tezattan ve dolayısıyla nesihlen bahsetmek zordur. Kaldı ki bu âyetlerin birbiriyle ilişkilendirilmesini mutlak-mukayyet bağlamında değerlendirmek⁵⁸ mümkündür.

Takvâ değerlerini yaşayan bireylerin dostluklarının âhirette de devam edeceği, *الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ* "Kıyamet gününde eski dostlar birbirine düşman olacaklar, fakat muttakilerin/İslâm'ı hakkıyla yaşayanların dostlukları o gün de devam edecektir." (ez-Zuhruf, 43/67) âyetinden anlaşılmalıdır. Bu âyette geçen müttakîn kelimesinden, Allah için bir kimseyi dost edinme anlaşılabilirliği gibi, kötü arkadaşlardan uzak durmanın da anlaşılması mümkündür.⁵⁹ Üstelik takvâ merkezli dost olanların aynı zamanda Allah'ın da dostları oldukları, *وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ* "Allah'ın dostlarının da ancak muttakiler/İslâm'ı hakkıyla yaşayanlar oldukları" el-Enfâl sûresi 8/34. âyetinde ifade edilmektedir. Burada bahsedilen Allah ile dostluk, tevhîd inancı üzerine bina edilen bir dostluktur.⁶⁰ Aslında tevhîd inancına sahip her Müslüman, potansiyel olarak Allah'ın dostudur⁶¹ Allah ile dost olanlarla (أولياء) ilgili farklı tanımlar yapılsa da⁶² İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147) de belirttiği gibi iman eden ve takvâ değerlerini yaşamaya çalışan tüm Müslüman bireyler Allah'ın dostlarıdır.⁶³

Muttakî bireylerin düşmana galebe çalacakları ve zorlukların üstesinden gelecekleri hususunda inançları tamdır. Takvâ değerlerine sahip bi-

⁵⁷ el-Ahzâb, 33/1.

⁵⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, 10: 30.

⁵⁹ Âlûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.), 18: 394.

⁶⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 7: 71.

⁶¹ Yûnus, 10/62-63..

⁶² Kemaluddîn Abdurrezzâk el-Kâşânî, *Mucemu İstilâhâtî's-sufiyye*, (Kum: İntişârâtî Bîydar, 1370), 54.

⁶³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3: 370.

reylerin bu özelliği Hz. Mûsâ'nın Firavun'a karşı yürüttüğü mücadelede görülmektedir. Erkek çocuklarının katledilmesi ve kız çocuklarının diri bırakılması gibi son derece ağır baskılara rağmen müminlerin sabretmeleri ve galibiyetin muttakilerin olacağı⁶⁴ yönündeki inançları bunun açık bir delilidir. Çünkü Allah yolunda sabretmek galibiyetin önemli etkenlerinden biridir.⁶⁵ Bu nedenle muttaki bireyler, Allah ile irtibatlarını güçlendirmek için namaz, oruç ve benzeri ibadetlere önem verirler.⁶⁶ Oruç ibadetinin öneminden olmalıdır ki bu ibadet sadece Müslümanlara değil, önceki milletlere de⁶⁷ farz kılınmıştır. Âyette bahsedilen oruç ister Ehl-i kitap isterse diğer tüm insanlara yönelik olsun, Ramazan ayının orucu olsun veya geçmiş milletlere farz kılınan oruç olsun, oruç ibadetinin takvâ değerlerinin önemli bir bileşeni olduğu⁶⁸ anlaşılmaktadır. Namazın da bireylerin takvâ değerlerini yaşamada etkin bir role sahip olduğu⁶⁹ anlaşılmaktadır. Çünkü namaz Allah'a teslimiyetin göstergesidir.⁷⁰ Ayrıca muttakî bireyler, İslâm'ın değerlerini yaşarken sebat ederler.⁷¹ Dürüst insanlarla beraber olurlar.⁷² Sorumluluklarını yerine getirirler.⁷³ Haksızlığın karşısında dururlar.⁷⁴ İnfakta bulunurlar.⁷⁵ Emanete riayet ederler.⁷⁶ Sözlerini yerine getirirler⁷⁷ ve araştırmacı bir akla sahiptirler.⁷⁸ Ancak takvâ değerlerinin muttakî bireylerin konumlarına göre tezahürleri farklı olabilir. Buna göre devlet başkanının takvâsı, halkın malını korumak ve adaletli davranmaktır. Tüccarın takvâsı, insanları aldatmayı terk etmektir. Zenginin takvâsı bolca sadaka vermektir. Fakirin takvâsı sabredip başkasının malına el uzatmamasıdır ve eğitimcinin takvâsı samimi bir şekilde ilmi öğretmektir.⁷⁹ Ancak belirtmek gerekir muttakî bireylerin en önemli özelliği tefekkür, ubudiyet ve ahlâkî

⁶⁴ el-A'râf, 7/128.

⁶⁵ Abdurrahman b. Nâsır b. Abdullah es-Sâdî, *Teysîru'l-Kerîm'r-Rahmân fî tefsîri'l-keîlâmi'l-mennân*, thk. Abdurrahman b. Muallâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1: 144.

⁶⁶ Lütfullah Cebeci, *Kur'ân'a Göre Takvâ* (Ankara: Seba Neşriyat, 1985), 87.

⁶⁷ el-Bakara, 2/183.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 84.

⁶⁹ el-En'âm, 6/71.

⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6: 326.

⁷¹ Âl-i İmrân, 3/172-173.

⁷² et-Tevbe, 9/118-123.

⁷³ el-A'râf, 7/174.

⁷⁴ el-Mâide, 5/74-77.

⁷⁵ el-Leyl, 95/75.

⁷⁶ el-Bakara, 2/283.

⁷⁷ el-Enfâl, 8/56.

⁷⁸ Yûnus, 10/6., Ali's-Sağîr, *Devru'l-Takvâ fî'l-Harekâti'l-İctimâiyye*, 60-70.

⁷⁹ Muhammed Revvâs Kalatcî, *el-Mevsuatu'l-fikhiyetu'l-muyessere* (Beyrut, 2000), 1: 59.

değerlere sahip olmalarıdır.⁸⁰

3. Takvânın Toplumsal Boyutu

Kur'ân-ı Kerim, sadece insanın bireysel hayatıyla ilgili olan inanç ve değerleri ihtiva etmez. Aynı şekilde insanın toplumsal hayatıyla ilgili değerleri de içermektedir. Din ile insan fitratının⁸¹ eşleştirilmesi ve insanın tabiatı gereği sosyal bir varlık olması dinin sosyal boyutunun var olduğunu göstermektedir. Bu yüzden insan fitratıyla eşdeğer kabul edilen dinin insanın bireysel hayatına ilişkin değerleri olduğu gibi toplumsal hayatıyla alakalı değerleri de vardır.⁸² A. Comte gibi pozitivist bazı bilim adamları, dinin bireysel duygudan ibaret olduğunu ve dinin toplumsal boyutunun bulunmadığını iddia etse de dinin kurucu bir unsur olarak toplumların yapısına sindiği açık bir hakikattir. Tarihte medeniyet kuran Çin, Hindistan, Yunan, Roma ve Osmanlı gibi devletlerin belli bir dine mensup olmaları bunun açık delilidir. Öte yandan din ile ilişkisi bulunan toplumların uzun süre tarih sahnesinde kalmasına rağmen Moğollar gibi dinle pek ilgisi bulunmayanların kısa süre içerisinde ortadan kaybolmaları söz konusu durumun başka bir kanıtıdır.⁸³

Kur'ân-ı Kerim'in muttaki bireyler için bir hidâyet⁸⁴ kitabı oluşu ve hidâyetin amaca ulaştırıcı rehberlik anlamını ifade etmesi⁸⁵ takvâ değerlerinin sadece ibadet ve ahlâk konularıyla sınırlı olmayıp sosyal hayatı da ilgilendirdiğini göstermektedir.⁸⁶ Kur'ân'ın ibadet, muamelat, savaş hukuku, beşerî ilişkiler, toplumsal kurallar, aile üyeleri ve özellikle eşler arası ilişkiler, yeme, içme vb. konularda insanlara öncülük etmesi,⁸⁷ takvânın sosyal boyutunu ortaya koymaktadır. İçerdiği değerlerle takvânın özeti olduğu ifade edilen âyette⁸⁸ bahsedilen değerler daha çok takvânın toplumla ilgili boyutunu işaret etmektedir. Söz konusu âyette geçen adalet, kişinin söz ve davranışlarında hakkı ve adaleti esas almasıdır. Başka bir ifadeyle adalet, ifrat ve tefrite düşmeden herkesin hakkına kavuşmasıdır.⁸⁹ Âyette geçen ih-san, akide (inanç), ibadet ve hayat ile ilgili konularda gerekeni yapmak an-

⁸⁰ Muhammed ed-Debîsî, *et-Takvâ fi'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Muhdesîn, 2008), 261-287.

⁸¹ er-Rûm, 30/30.

⁸² Fazlı Arabacı, "İslam'da Dini Bilginin Toplumsal Bağlamı", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/3 (2014): 3.

⁸³ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, 18.

⁸⁴ el-Bakara, 2/2.

⁸⁵ Zemaşerî, *Keşşâf*, 1: 19.

⁸⁶ Ali's-Sağîr, *Devru'l-Takvâ fi'l-Harekâti'l-İctimâiyye*, 21.

⁸⁷ Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, 4: 147.

⁸⁸ en-Nahl, 16/90, Ebus-suud, *İrşâd-ı akli selîm ila mezây-ı kitâbi'l-kerîm*, 2: 28.

⁸⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'ân'da Adalet Psikolojisi-Adaleti Engelleyen Psikolojik-Sosyal Faktörler", *Hikmet Yurdu* 5/10 (2012): 61-105.

lamına geldiği gibi insanlara katkıda bulunmak manasını da içermektedir. Bu yönüyle ihsanın, adalet gibi birçok güzel niteliği de kapsayan şemsiye bir kavram olduğu söylenebilir. Yine âyette geçen *وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ* ifadesi, akrabalarla iletişim halinde olmak ve onlara destek olmak/ katkıda bulunmak anlamını ifade ederken âyette zikredilen “fahşâ” kelimesi, her ne kadar zina olarak ifade edilse de zina da dâhil olmak üzere bütün çirkin davranış ve söylemler manasındadır. Münker kelimesi ise sadece şirk ve küfrü değil Kur’ân, Sünnet ve maşeri vicdanın onaylamadığı her şeyi kapsamaktadır. Âyette geçen diğer bir kelime olan “bağy” ise böbürlenmek ve başkalarına haksızlık yapmaktır.⁹⁰ Görüldüğü üzere söz konusu âyette bahsedilenler daha çok toplumla ilgilidir. Aslında dinin temel amacı da toplumsal hayatta adaleti, özgürlüğü, eşitliği ve karşılıklı saygıyı, psikolojik, iktisadî, siyasi vb. alanlarda toplumu korumayı ve kalkındırmayı sağlamaktır.⁹¹

Takvâ değerlerinin bir tezahürü olarak toplumların kendilerini savunmaları gerektiğini Âl-i İmrân sûresinin 3/200. âyetinden anlamak mümkündür. Bu âyetin *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اصْبِرُوا* ilk cümlesi her ne kadar bireysel takvâ imajını verse de âyetin bağlamına bakıldığında söz konusu sorumlulukların toplumun idamesiyle ilgili olduğu görülür. Özellikle ilk cümleden sonra gelen, *وَاصْبِرُوا* cümlesi, söz konusu sabrın toplumsal boyutunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü mufaale kalıbından olan musâbere, en az iki kişi arasında gerçekleşen bir durumdur. Takvânın bir bütün olarak İslâm’ı yaşamak olduğu düşünüldüğünde, söz konusu sabrın, toplumla birlikte vatanın sınırlarını korumak (ribât) gibi toplumu ilgilendiren durumlar, *وَآتُوا اللَّهَ* “Allah’ın azabından kendinizi koruyunuz” cümlesinin bağlamında yer almaktadır.⁹² Özellikle takvâ ve sabrın beraber zikredildiği Âl-i İmrân sûresi 3/186. âyette sabrın sosyal hayatla ilgili olması da, birlikte zikredilen takvânın da sosyal bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu âyet Yahudilerin antlaşmaları bozduğu, müşriklerle birlikte hareket ettikleri, Medine’nin muhasara edildiği ve en önemlisi Hz. Peygamber’e suikastın planlandığı bir ortamda nazil olmuştur. Müslümanların, mallarını ve canlarını koruma hususunda sabır tavsiye edilmektedir.⁹³

Toplumun esasını oluşturan aile bireylerin ilişkilerinin düzenlenmesi ile takvâ değerleri birbiriyle irtibatlandırılmıştır⁹⁴ âyette erkekler tarafından kadınlara haksızlık yapıldığında veya hakları göz ardı edildiğinde barışçı yollarla sorunlarının çözülmesi tavsiye edilmektedir. Özellikle takvânın *وَالصُّلْحُ خَيْرٌ* “Barışmak daha hayırlıdır.” cümlesi bağlamında zikredilmesi

⁹⁰ Hâzın, *Lubâbu ’l-tevil fi maâni-t-tenzil*, 4: 204.

⁹¹ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, 22.

⁹² Âlûsî, *Rûhu ’l-me’ânî*, 3: 391.

⁹³ Reşit Rıza, *Tefsiru ’l-Menâr*, 4: 226.

⁹⁴ en-Nisâ, 4/128..

takvâ değerlerinin toplumsal boyutunu göstermektedir.⁹⁵ Çünkü âyette geçen sulh toplumsal bir olgudur ve fesadın zıddı olup düzeltmek anlamında kullanılmaktadır.⁹⁶ Ayrıca sulh, insanlar arasındaki nefreti ve birbirinden uzaklaşmayı ortadan kaldırarak barışı tesis etmek⁹⁷ anlamına da gelmektedir. Aynı şekilde kadın-erkek ilişkilerinde erkeğin adaletli davranmasının gerekli olduğunu ifade eden Nisâ, 4/129. âyetinde geçen takvâ kelimesinin emir kipi ile zikredilmesi ve haksızlıktan kaçınılmasının talep edilmesi de⁹⁸ takvânın sosyal boyutuna işaret etmektedir.

Toplumsal bir olgu olan Kâbe'yi ziyaret etmek ve ticaret yapmak için yolculuk yapanlara dokunulmaması ve başka bir kavme olan düşmanlığın adaletsizliğe sevk etmemesinin gerekliliği Mâide sûresinin 5/2. âyetinden anlaşılmaktadır. Bu âyette geçen ve genişlik anlamında olan "bîr" kelimesi Kur'ân ile birlikte çok yönlü hayır işleri manasını kazanmıştır.⁹⁹ Söz konusu âyette bahsedilen ahitleri yerine getirmek, zekât vermek, infakta bulunmak ve insanların birbirlerine güvenmeleri, insanların sosyal hayat ile ilgili ilişkilerini düzenleyen değerlerdir.¹⁰⁰ Söz konusu nitelikler zikredildikten sonra bu değerlere sahip olan kişilerin dürüst ve muttaki insanlar olduklarının ifade edilmesi de¹⁰¹ takvânın sosyal boyutunu işaret etmektedir. Diğer taraftan takvâ ile adaletin irtibatı kurularak takvânın toplumsal boyutuna dikkat çekilmekte ve âyette *هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى* "Adaletin takvâya çok daha yakın" olduğu ifade edilmektedir. Özellikle bu cümledeki *هُوَ* zamirinin *إِعْدِلُوا* fiilinin masdarı olan *الْعَدْلُ* kelimesine dönmesi¹⁰² ve adalete tanıklığın talep edilmesinden hemen sonra *وَاتَّقُوا اللَّهَ* "Allah'ın azabından kendinizi koruyunuz" cümlesinin zikredilmesi, takvânın sosyal boyutunu işaret etmektedir.¹⁰³ Özellikle toplumsal düzen için adaletin gerekli olduğu düşünüldüğünde, bu âyetten de anlaşıldığı üzere takvânın, artık sadece bireysel ve vicdani bir erdem değil, aynı zamanda sosyal hayat için de gerekli bir erdem olduğu ortaya çıkar.¹⁰⁴ Takvânın toplumsal boyutunun bulunduğu Mâide sûresi 5/7. âyetinde zikredilen mîsâktan da anlaşılmaktadır. Bu âyette bahsedilen mîsâk, Akabe ve Rıdvan biatlarında gerçekleşen ve *سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا* "İşittik ve

⁹⁵ Hâzin, *Lubâbu't-tevil fî maânî't-tenzil*, 2: 187.

⁹⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 2: 13.

⁹⁷ Rağîb el-İsfehânî, *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*, 2002, 285.

⁹⁸ Mâtürîdî, *et-Tevîlât*, 3: 379. Ayrıca bk. Bagavî, *Mealimu't-tenzil*, 2: 296.

⁹⁹ Rağîb el-İsfehânî, *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*, 40.

¹⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2: 108.

¹⁰¹ Muhammed Emîn b. Abdullah el-Urumî el-Hererî eş-Şâfi, *Hedâiku'r-revhi ve'r-Reyhân*, thk. Hâşim Muhammed Ali b. Hüseyin (Beirut: Dâru't-tevki'n-necât, 2001), 3: 129.

¹⁰² Mâtürîdî, *et-Tevîlât*, 3: 476.

¹⁰³ Mâtürîdî, *et-Tevîlât*, 3: 476.

¹⁰⁴ Mustafa Çağrırcı, "Kur'ân ve Ahlak", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Step Ajans, 2001), 178.

itaat ettik” ifadeleriyle onaylanan bir sözleşmedir.¹⁰⁵ Söz konusu mîsâktan bahsedildikten sonra *وَ اتَّقُوا اللَّهَ* “Allah’ın azabından kendinizi koruyunuz” ifadesinin zikredilmesi takvânın toplumsal boyutunu işaret etmektedir. Sözleşmelere bağlı kalınmasına dikkat çeken âyetlerden biri de Tevbe sûresinin 9/7. âyetidir. Bu âyetin bulunduğu bağlamda Hudeybiye antlaşmasından bahsedilmekte ve müşriklerin bu antlaşmaya bağlı kaldıkları sürece anlaşmaya bağlı kalınması talep edilmektedir.¹⁰⁶ Bu bağlamda “Allah’ın muttaki bireyleri sevdiği”nin ifade edilmesi, sözleşmeye bağlı kalmanın takvâ değerleri kapsamında yer aldığına işaret eder.

Kur’ân’da herkesin kendini güvende hissettiği bir toplumun oluşması için zaman zaman tavsiyeler ve uyarılar yapılmaktadır. Putperestliğin yasaklanması, ana-babaya iyilikte bulunulması, çocukların öldürülmemesi, ölçünün ve tartının-eksiksiz yapılması, adalete tanıklığın talep edilmesi ve sözleşmelere bağlı kalınması gibi durumlardan bahsedildikten sonra *ذَٰلِكُمْ* “Bunlar, Allah’ın size yaptığı tavsiyelerdir. Umulur ki takvâ sahibi olursunuz.” (el-En’âm, 6/153) ifadesinin yer alması, takvânın sosyal boyutunu göstermektedir.

Takvânın sosyal boyutunun bulunduğu Ârâf sûresi 7/96. âyetinde takvâ değerleriyle toplumsal gelişmişlik arasında bir bağ kurulmak suretiyle de gösterilir. Burada asıl dikkat çeken şey, *لَقَدْ خَلَقْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ* “Şüphesiz onlara hem gökten hem yerden bolluk, bereket yağdırdık.” cümlesinde geçen bereket kelimesinin takvâ ile kullanılması, takvâ değerlerinin ekonomik ve iktisadî kalkınmaya vesile olacağına vurgu yapılmasıdır. Diğer taraftan bir önceki âyetle aynı üslup benzerliğini taşıyan, *فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَخَرْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرَجُوا بِمَا أَوْثَرُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَمِثْلُهَا فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَخَرْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرَجُوا بِمَا أَوْثَرُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَمِثْلُهَا فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَخَرْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرَجُوا بِمَا أَوْثَرُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَمِثْلُهَا* “Kendilerine verilen öğütleri göz ardı ettiklerinde, biz de onları nimete boğdurduk. Ta ki onlar nimet bolluğundan şımarıp kendilerinden geçince, hiç beklenmedik bir anda onları öyle bir cezalandırdık ki bütün dünyevi arzuları sönüp gitti.” (el-En’âm, 6/44) âyetinde bereket kelimesinin zikredilmemesi takvâ değerleri olmadığına toplumsal refah ve gelişmişliğin süreklilik arz etmeyeceğine işaret etmektedir.¹⁰⁷ Takvâ değerlerini yaşayanların üzerine bolluğun (bereket) yağacağı anlamındaki *لَقَدْ خَلَقْنَا عَلَيْهِمْ* fiilinin başında tekit edatlarından lam edatı bulunmaktadır. Ancak bir önceki âyette akıbetlerinin iyi olamayacağını belirten aynı fiilin başında söz konusu tekit edatının bulunmaması, toplumsal hayatta takvâ değerleri işlevsel olduğunda ekonomik kalkınmanın devam edeceğini göstermektedir. Çünkü takvâ değerleri, refahın ve gelişmişliğin temel dinamiklerinden olan hak ve adalet başta olmak üzere bir bütün olarak ahlâkî ve insanî değerleri içermektedir. Söz konusu değerlere uyulmadığı takdirde ekonomik

¹⁰⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl li ulûmi’l-tenzil*, 1: 334.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 13: 142.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *et-Tevilât*, 4: 510.

sıkıntılarının yaşanacağı, “Kim benim âyetlerimden yüz çevirirse bilsin ki onun için dünyada sıkıntılı bir hayat olacaktır.” (Tâhâ, 20/124) âyetinden de anlaşılmaktadır. Bu âyette geçen, مَعِيشَةً صَنْكًا “dar geçim” ifadesi, geçim, yerleşim yeri ve savaş alanlarında sıkıntı¹⁰⁸ ve toplumsal sorunlar yaşanacağı anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁹

Yeryüzündeki imkânlardan yararlanmanın takvâ değerleri içinde yer aldığı, Mâide sûresinin 5/88. âyetinden anlaşılmaktadır. Bu âyette geçen وَكُلُوا emri, ilk anda yeme ve içmeyi akla getirirse de, mecazi olarak bu emir, giyinme ve hayvanlardan yararlanmayı da içermektedir.¹¹⁰ Bu bağlamda, وَأَتَّقُوا اللَّهَ “Allah’ın azabından kendinizi koruyunuz.” cümlesinin zikredilmesi, bir bütün olarak hakkın gözetilmesi, güzel şeylere sahip olmaktan dolayı böbürlenilmemesi, Allah’a şükrün unutulmaması gibi konuların takvâ değerlerinin kapsamında yer aldığını¹¹¹ ima etmektedir. Bu da takvâ değerlerinin yalnız ibadetten ibaret olmadığı, insanın hayatıyla ilgili ne varsa takvâ değerleri kapsamında yer aldığını göstermektedir.¹¹² Özellikle takvânın zikredildiği bu âyette geçen rızık, helâl ve tayyib gibi olguların sosyal boyutu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca takvânın geçtiği bağlamda¹¹³ Allah’ın helal kıldığı güzel şeylerin (طَيِّبَاتٍ) insanlar tarafından haram sayılmaması talep edilmekte ve bunların tüketilmesi hususunda aşırıya gidilmemesi uyarısı yapılmaktadır. Takvânın geçtiği bağlamda söz konusu durumlardan bahsedilmesi takvâ ile sosyal olgular arasında sıkı bir irtibatın olduğunu göstermektedir.

İlk yapılan mescidin takvâ üzerine bina edildiği, Tevbe sûresinin 9/108-109. âyetlerinden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, Medine’ye hicreti esnasında Kuba bölgesinde ikamet ettiğinde orada bir mescid inşa eder. Bu durumu fırsat bilen münafıklar, Müslümanlara zarar vermek, aralarına tefrika sokmak, küfrü yaymak ve en önemlisi Ebû Amr er-Rahib gibi Müslümanlara karşı halkı organize eden lider konumundaki birtakım kişilere barınak haline getirmek için başka bir mescid inşa ederler.¹¹⁴ Âyette bahsedilen mescit ister Kuba’daki mescit olsun ister Mescidu’n-Nebi olarak adlandırılan mescit olsun¹¹⁵ sonuçta takvâ üzerine bina edilen bir mescitten bahsedilmektedir. Mescitlerin tarih boyunca sosyal mekânların başında gelmesi mescitle irtibatı kurulan takvânın toplumsal boyutunu ön plana çıkmaktadır. Söz konusu âyette takvânın zemine benzetilmesi, takvâ

¹⁰⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 4: 431.

¹⁰⁹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 10: 331.

¹¹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 3: 330.

¹¹¹ Ebû Zehre, *Zehretu’l-tefâsîr*, 5: 2337.

¹¹² Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr fi’l-akideti ve’ş-Şerîati ve’l-Menhec*, 7: 15.

¹¹³ el-Mâide, 5/87.

¹¹⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 13: 474.

¹¹⁵ Begavî, *Me’âlimü’l-tenzil* 4: 96.

değerleri üzerine inşa olunan mekânların adeta sağlam bir zemin üzerine inşa olan binalar gibi sağlam olduklarına¹¹⁶ işaret etmektedir.

Kur'ân'da zaman zaman takvâ değerleri ile insanı Allah'a yaklaştıran birtakım işler arasında bağlantı kurulduğu Mâide sûresinin 5/35. âyetinden anlaşılmaktadır. Bu âyette takvâ ile vesile ve cihat arasında ilişki kurulduğu görülmektedir. Cihâd, Allah'ın emrettiği şeyleri yapmak veya düşmanla savaşmak anlamına gelirken¹¹⁷ vesile kişiyi Allah'a yaklaştıran ibadetler ve günahların terki gibi bütün amellerdir.¹¹⁸ Dolayısıyla Müslümanların Yahudiler gibi peygamber öldürmekten ve suç işlemekten vaz geçmeleri tavsiye edilmektedir.¹¹⁹ Görüldüğü üzere bu âyette takvâ, cihat ve vesileyle ilişkilendirilmiştir. Vesilenin her ne kadar bireysel yönü ön plana çıksa da cihadın sosyal yönü çok daha baskın gelmektedir.

Bedir zaferinden sonra Hz. Peygamber'i koruyan, bilfiil savaşan ve orduyu arkadan destekleyen gruplar ganimeti paylaşma hususunda ihtilafa düşerler. Her biri ganimetten daha fazla pay alma hakkının bulunduğunu iddia eder.¹²⁰ Bunun üzerine Enfâl sûresi 8/1. âyeti nazil olur. Sa'd b. Ubâde, bu âyetin ganimet paylaşımı tartışılırken nazil olduğunu söyler. Bu âyetle birlikte ganimet hakkının Allah Resûlü'ne devredildiği belirtilmektedir.¹²¹ Bu âyette bahsedilen takvâ değerleri içinde ganimet konusunda tartışmayı terk etmek Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmek ve tevhidin bir gereği olarak barışı sağlamak vardır.¹²² Âyette söz konusu olan sulhun takvâ değerlerinin önemli bir bileşeni olduğu görülmektedir.

Takvâ değerleri çerçevesinde yardımlaşmanın sosyal hayatın temelini oluşturduğu Mâide sûresinin 5/2. âyetinden anlaşılmaktadır. Bu âyette hiçbir ayırım yapmaksızın Müslümanların birbirlerini desteklemeleri ve meydana gelebilecek zararlardan birbirlerini korumaları istenmektedir.¹²³ Özellikle haksızlık ve saldırganlık konularında birbirlerini desteklememeleri talep edilmektedir.¹²⁴ Âyette takvâ ile birlikte zikredilen *وَتَعَاوَنُوا* fiili, yapısı gereği en az iki kişi arasında gerçekleşen bir yardımlaşmayı ifade ederken¹²⁵ âyetin sonunda zikredilen, *واتقوا الله* "Allah'ın azabından kendinizi koruyun-

¹¹⁶ Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 4: 29-206.

¹¹⁷ Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4: 472.

¹¹⁸ Ebussuud, *İrşâd-ı aklı selîm ila mezây-ı kitâbi'l-kerîm*, 2: 232.

¹¹⁹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1: 60.

¹²⁰ Mâtürîdî, *et-Tevîlât*, 5: 142.

¹²¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13: 371.

¹²² Hâzın, *Lubâbu't-tevil fi maâni'l-t-tenzil*, 3: 157.

¹²³ Reşid Rıza, *Tefsîrü'l-Menar*, 6: 106.

¹²⁴ İsmail Hakkî Bursevî, *Ruhü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (İstanbul: Mektebetu Eser, 1969), 3: 177.

¹²⁵ Şarâvî, *Tefsîru's-Şarâvî*, 1: 2008.

nuz.” cümlesi, takvâ değerlerinin toplumsal boyutunu ortaya koymaktadır.¹²⁶ Keza takvânın sosyal boyutunu ortaya koyan âyetlerden biri de Mucâdile sûresinin 58/9. âyetidir. Hz. Peygamber bir yere asker gönderdiğinde münafıklar halkı olumsuz yönde etkilemek için özel toplantılar yaparlardı. Münafıkların bundan vazgeçmeleri yönünde uyarılar yapılmaktadır.¹²⁷ Söz konusu âyette ifade edilenler, yapılan toplantıların gündeminin takvâ değerlerine uygun olması yönünde bir uyarı niteliğini taşımaktadır.

SONUÇ

Kur'ân, insanların anladıkları dille, onların fitratına hitap ederek erdemli bireyin ve erdemli toplumun oluşmasını amaçlamaktadır. Kur'ân ile birlikte tevhîd inancı başta olmak üzere ahlâkî ve insanî değerlerin yeni bir dil ve kavram haritasıyla takdim edilmesi buna matuftur. Dilin bu yeni diziminde cahiliye döneminde takvâ ve türevleri olmak üzere kullanılan kelimelerin asıl manaları baki kalmakla birlikte kelimelerin anlamlarında önemli değişimler olmuştur. Muhatap kitlenin sahip olduğu varlık, insan ve toplumla ilgili inançlarından çok farklı bir bakış açısı ortaya konulmuştur. Ancak meydana gelen söz konusu değişimin mahiyetinin tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle cahiliye şiiri, ilk sözlükler ve doğrudan Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik yazılan sözlük ve tefsirlerden Kur'ân'ın kelime ve ifadelerinin manasının tespit edilmesi gerekmektedir.

Kur'ân'ın önemli ve merkezî kavramlarından biri olan takvâ ve türevleri genel anlamda cahiliye döneminde maddi unsurlara karşı koruma ve himaye anlamını ifade ederken, Kur'ân ile birlikte Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah'ın azabından korunmak anlamını kazanmıştır. Daha önce takvâ ve türevleri maddi unsurlara karşı himayeyi ifade ederken, Kur'ân ile birlikte olumsuz düşünce ve değerlerden korunma anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'da yoğun bir şekilde geçen *fettekullah* vb. cümlelerin “Allah'tan korkunuz” şeklinde tercüme edilmesi Kur'ân'da merhamet kaynağı olarak sunulan Allah tasavvuruyla bağdaşmadığından bu ve benzeri cümlelerde Allah lafzından önce gazap veya azap gibi bir kelimenin takdir edilmesi gerekmektedir. Bu durumda söz konusu âyetler; “Kendinizi Allah'ın azabından veya gazabından koruyunuz.” şeklinde tercüme edilebilir. Ancak takvâ kelimesi bazen mecazi olarak korku anlamında da kullanılmaktadır.

Kur'ân'ın muhatabının insan olmasından dolayı takvâ değerlerinin hem bireysel hem de toplumsal boyutu vardır. Ancak takvânın bireysel değerleri, erdemli bir toplumun oluşması için hazırlayıcı bir mahiyet arz etmektedir. Takvânın toplumsal değerleri ise asli değerlerdir. Tevhîd inancı ve bu inancın bir gereği olarak namaz, oruç ve diğer ibadetler ile ilgili ritüelleri-

¹²⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 4: 370.

¹²⁷ Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4: 264.

nin yerine getirilmesi takvânın bireysel boyutunu oluştururken, adalet, hukuk, insanın onurunu muhafaza etmek, ihsan, hayırda yardımlaşmak, akit ve ahitlere bağlı kalmak gibi değerler ise takvânın toplumsal boyutuyla ilgili değerlerdir. Toplumun oluşumu, gelişmesi ve ilerlemesinde takvânın bireysel değerleri etkin olsa da, takvânın toplumsal değerleri bir toplumun ayakta kalmasında ve model toplum haline gelmesinde temel değerlerdir. Bununla birlikte bir bütün olarak söz konusu değerler belli bir gruba veya kitleye has olmayıp insanlığın ortak değerleridir. Bu sebeple takvâ değerlerini kabul eden herkese muttaki denilir. Ancak takvâ değerlerini yaşama seviyesi kişiden kişiye değişebilmektedir. Bir kısım muttakî bireyler sadece Allah'a ve metafizik âleme inanmakla takvânın en alt seviyesini yaşarken, diğer bazıları takvâ değerlerini en üst seviyede hayata geçirebilmektedir. Özetle, takvâ değerleri sadece birtakım ritüeller ve görselliklerden ibaret değildir. Şahsiyetli bireylerin yetişmesini sağlayan, güveni tesis eden, hak, adalet, dürüstlük ve bir bütün olarak toplumun maşeri vicdanını esas alan ve toplumsal erdemi muhafaza etmeyi amaçlayan değerlerdir. Bu yönüyle takvâ değerleri hem bireysel hem de toplumsal hayatı kapsayan ve erdemli toplumun inşasını amaçlayan değerler bütünüdür.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Mubârek. *Müsnedu Abdillâh ibni'l-Mubârek*. Thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmarrâî. Riyâd: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1407.

Ahmed b.Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani. *el-Müsned*. Kahire : Dârü'l-Maârif, 1955.

Âlûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Şur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meş'ânî*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.s.

Arabacı, Fazlı. "İslam'da Dini Bilginin Toplumsal Bağlamı". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/3 (2014): 3.

Âşûr, Muhammed Tâhir İbn. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunûs: ed-Da-ru't-Tunûsiyye, 1984.

Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetu'r-Risâl, t.s.

Bağdâdî, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin. *Lübâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*. Riyad: Dâru Tîbe, 1997.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Osman Cum'e Damîre. Riyad: Dâru Tîbe, 1997.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhîh, Babu kavlihi ta'âlâ ve tezvvedu fe inne hayra'z-zâdi et-takvâ*. Buyrut: Dâru't-Tavki'n-necât, 1422.

Bursevî, İsmail Hakki. *Ruhü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. İstanbul: Mektebetu Eser, 1969.

Çağrıçı, Mustafa. "Kur'ân ve Ahlak". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları*. İstanbul: Step Ajans, 2001.

Cebeci, Lütfullah. *Kur'ân'a Göre Takvâ*. Ankara: Seba Neşriyat, 1985.

Celâluddin Ali's-Sağır. *Devru't-Takvâ fî'l-Harekâti'l-İctimâiyye*. Beyrut: Dâru'l-A'râf, 1993.

Debîysî, Muhammed. *et-Takvâ fî'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Muhdesîn, 2008.

Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş. *et-Tefsîrû'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.

Dimaşkî, Ebû Hafs Sirâcu'ddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

Düzgün, Şaban Ali. *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. Ankara: Otto, 2017.

Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed. *Zehre-tu't-tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.s.

Ebussuûd Efendi. *İrşâd-ı akli selîm ila mezây-ı Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2010.

Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gurnâtî. *el-Muhârrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2001.

Ensârî. Abdülhamîd b. Abdilkerîm Ferâhî. *Müfredâtü'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

Ferâhîdî, Ebû 'Abdurrahmân el-Hâlîl b. Aḥmed. *Kitabu'l-Ayn*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Gezgin, Ali Galip. "Kur'ân Meallerinde 'Takvâ' Kelimesinin Türkçeye Çeviri Sorunu". *"Kur'ân Mealler Sempozyumu"*. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

İsfehânî, Rağîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. 2. Baskı Beyrut: Daru'l-Kalem, 2002.

Izutsu, Tohihiko. *Kur'ân'da Dinî ve Ahlaki Kavramlar*. Çev. Salahattin Ayaz. İstanbul: Beyan Yayanları, 2003.

Izutsu. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. Çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2012.

Kalatcî, Muhammed Revvâs. *el-Mevsuatu'l-fikhiyyetu'l-muyessere*. Beyrut: 2000.

Kâşânî, Kemaluddîn Abdurrezzâk. *Mucemu İstîlâhâtî's-sufuyye*. Kum: İntişârâtî Bîydar, 1370.

Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'ân'da Adalet Psikolojisi-Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler". *Hikmet Yurdu* 5/10 (2012): 61-105.

Kelbî, Ebu'l- Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cüzey. *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzil*. Thk. Muhammed Abdülmün'im el-Yûnusî, İbrâhim Atve İvaz. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, 1973.

Kuraşî, Ebu Zeyd Muhammed b. Ebî Hattâb. *Cemheratü Eşâri'l-A-rab*. Kahire: Nahdat-ü Mısır, 1981.

Matürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 2005.

Merzibânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. Umrân b. Mûsâ. *Mu'cemu's-şuara*. Beyrut: Mektebetü'l-Kutsi, 1982.

Mısırî, Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih. *el-Mu'cemü'l-müfeh-res li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1364h.

Neysâbü'rî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vasît fi tefsiri'l-Kur'â-ni'l-Mecîd*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcut, Ahmet Muhammed Sîre ve Abdurrahman Uveys. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 1994.

Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. Kahire: Dâru'l-haremeyn, 1997.

Rıza, Muhammed Reşit. *Tefsiru'l-Menâr*. 2. Baskı Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.

Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman. *Tahrifu'l-mustalahâti'l-Kur'âniyye*. Riyâd: Mektebetu Melik Fehd el-vataniyye, 2003.

Sâdî, Abdurrahman b. Nâsır b. Abdullah. *Teysiru'l-Kerîm'r-Rahmân fi tefsiri'l-kelâmi'l-mennân*. Thk. Abdurrahman b. Muallâ. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000.

Şâfî, Muhammed Emîn b. Abdullah el-Urumî el-Hererî. *Hedâiku'r-revhi ve'r-Reyhân*. Thk. Hâşim Muhammed Alî b. Hüseyin. Beyrut: Dâru't-tevki'n-necât, 2001.

Şâfî, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî. *Tefsîrü'l-Kur'â-ni'l-'azîm*. Riyad: Daru't-Tîbe, 1999.

Semerkindî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2006.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'an*. Beyrut: Muessesetu'l-Alâ li'l-Metbuât, 1997.

Taberistânî, Ebû Abdillâh Ebû'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981.

Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrü'l-Vasît*. Beyrut: er-Risâle, 1987.

Temîmî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır es-Sa'dî en-Nâsırî. *el-Kavâ'idü'l-hisân li-tefsiri'l-Kur'an*. Riyâd: Dâru'l-Ruşd, 1999.

Temîmî, İbn Mukbil el-'Aclânî. *Divânu İbn Mukbil*. Thk. İzzet Hasan. Beyrut: Dâru's-Şerki'l-Arabi, 1995.

Tûnusî, İbn 'Arefe, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Muḥammed b. 'Arefe el-Verğumî. *et-Tefsîr*. Thk. Ḥasen el-Mennâ. Tunus: Merkezu'l-Buḥûs bi-Kulliyeti'l-Zeytûniyye, 1986.

Uludağ, Süleyman. "Takva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Zebîydî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazzâk. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Vizâretu'l-irşâd ve'l-enbâi, 1965.

Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşâf 'an ḥakâ'iki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 1995.

Zevzen, Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*. Beyrut: Dâru'l-Âlemiyye, 1992.

Zuhaylî, Vahbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-vasît*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, t.s.

Zuhaylî. *et-Tefsîru'l-munîr fi'l-akideti ve's-Şeriatı ve'l-Menhec*.

Dımaşk: Dâru'l-fikri'l-muasır, t.s.